

BIBLIOTEKA

80

012

SHABAN DEMIRAJ

EQREM ÇABEJ

Shaban Demiraj, Ka lindur në Vlorë më 1.1.1920. U diplomua në Institutin e Lartë Pedagogjik 2-vjeçar më 1948 dhe atë 4-vjeçar më 1954. Qysh nga viti 1954 është emëruar pedagog në ish-Institutin e Lartë Pedagogjik, kurse më 1954 në Universitetin e Tiranës. Ka marrë titullin "profesor" më 1972 dhe është zgjedhur anëtar i Akademisë së Shkencave të RPSSH më 1989. Ka shërbyer si përgjegjës i katedrës së gjuhës shqipe gjatë vjetëve 1962-1989. "Mësues i Popullit" më 1977; "Çmimi i Republikës i Klasit II" më 1979 dhe "Çmimi i Republikës i Klasit I" më 1989. Profesor Sh. Demiraj është autor i disa veprave shkencore, si **Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe** (1961 - ribotuar në Prishtinë më 1971); **Çështje e sistemit emëror të gjuhës shqipe** (1972); **Sistemi i lakimit në gjuhën shqipe** (1975); **Morfologjia historike e gjuhës shqipe I, II** (1973, 1976 - ribotuar në Prishtinë më 1980); **Gramatikë historike e gjuhës shqipe** (1986 - ribotuar në Prishtinë më 1988); **Gjuha shqipe dhe historia e saj** (1988 - ribotuar në Prishtinë më 1989) etj.

Ka marrë pjesë në disa kongrese dhe konferenca ndërkombëtare dhe ka botuar artikuj shkencorë edhe në disa revista të huaja. Ka mbajtur Ilgjërata pasuniversitare ose kumtesa në: Prishtinë, Shkup, Beograd, Sofje, Kluzh, Kopenhagë, Aarhus, Insbruk, Vjenë, Romë, Paris dhe Këln.

REDAKTOR: ARSHIN XHEZO

RECENSUES: Prof. MAHIR DOMI
Doc. NASHO JORGAQI
SHABAN SINANI

PIKTOR: SPIRO KRISTO
FORMULIMI GRAFIK: ARTION BABOÇI
REDAKTOR TEKNIK: PIRRO PANDELI
KORREKTORE LETRARE: NINI IHSANI

PËRPUNIMI I MATERIALIT
FOTOGRAFIK: NAIM KASAPI

DY FJALË

Nisma e lavdërueshme e shtëpisë botuese «8 Nëntori» për t'i bërë të njohur një mase sa më të gjerë lexuesish jetën dhe veprimtarinë shumë të frytshme shkencore të dijetarit tonë të shquar, Eqrem Çabejt, më vuri përpara një detyrë sa të vështirë, aq edhe të mirëpritur. Ajo më nxiti ta mënjanjoja shpejt ngurrimin e natyrshëm për t'iu futur një pune të tillë, e cila ishte për mua edhe një detyrim, edhe një peng nderimi. Besimi se mund t'ia dilja mbanë kësaj detyrë, m'u forcua qysh në fillim, kur vura re gatishmërinë e plotë të familjes Çabej, të shtëpisë botuese «8 Nëntori», të Akademisë së Shkencave, të Arkivit Qendror të Shtetit, të Muzeut të Gjirokastrës dhe të miqve e dashamirëve të profesorit të nderuar këtu në Tiranë, në Gjirokastrë, Shkodër e gjetkë për të më ndihmuar me gjithçka që do të kishin mundësi.

Dhe në qoftë se në këtë libër është arritur të hidhet ndopak dritë mbi jetën e këtij shkencëtari të madh, një meritë e veçantë u takon, pra, të gjithë atyre, që në një mënyrë a në një tjetër, më ndihmuan me dashamirësi në këtë ndërmarje të guximshme. Dhe jam i bindur se të gjithë ata, ashtu si edhe recensuesit e librit, krahas mirënjohjes sime të thellë, do të ndiejnë edhe kënaqësinë e ligjshme për ndihmën e dhënë për hartimin e këtij libri, i cili uroj të ndiqet së shpejti nga ndonjë botim tjetër edhe më i plotë.

SHABAN DEMIRAJ

PARATHËNIE

Libri për Eqrem Çabejn i bie në duar lexuesit shqiptar në një kohë që i duhet më shumë se kurrë. Sepse në orët plot trysni të një kombi, atëherë kur dikush rreket t'i sulmojë themelitë: gjuhën, kulturën, artin dhe mendësinë e tij, figura të tilla si ajo e Eqrem Çabejt ndriçohen edhe më fort, njëlloj siç ndriçohen prej vetëtimave në kohë furtune malet e larta. Në sfond të tyre sulmuesit xhuxhë, siç janë shovinistët e sotëm, ngjajnë atëherë edhe më të vegjël e më të mjerë! Në kulturën e një kombi, ashtu siç ka vepra madhore që janë lehtësisht të kapshme për të gjithë, gjithashtu ka vepra, që, ndonëse peshë e rëndësia u dihen, për shkak të veçantisë së tyre janë të parritshme lehtë për publikun e gjerë. Vepra e Çabejt hyn ndër këto të dytat. Ndonëse ka të bëjë me gjërat themelore të kombit shqiptar, ajo ka nevojë për një medium për të arritur tërësisht te lexuesi.

Libri për Çabejn, i shkruar me dije, qartësi dhe fisnikëri nga profesor Shaban Demiraj, e kryen më së miri këtë rol. Në këtë libër, që është një akt kulturor e moral i admirueshëm, lexuesi ynë do të gjejë të përshkruar qartë tërë aksionin e dijetarit dhe njeriut të madh, ngjijtjen e tij në lartësitë e vështira të shkencës, mundin, hulumtimet, përfytjen, thellimin gjer në ditët e fundit të jetës në atë univers që është sa pasionant, aq dhe i tmerrshëm në ndërlikimin e tij: universin e gjuhëve.

Profesor Demiraj, në mënyrën më të kuptueshme që mund të bëhej, na ka shpalosur planin e ngrehinës Çabejane, përmasat, spikamën e përgjithshme, lartësitë dhe kullat e saj. Lexuesi do të kuptojë nga ky libër përse kjo ngrehinë është e madhe

dhe tejet e rëndësishme, një bastion i vërtetë i qytetërimit shqiptar. Në këtë pasqyrë janë shtjelluar njëra pas tjetrës të gjitha fushat ku punoi, u lodh e triumfoi Eqrem Çabej: studimet diakronike, studimet për prejardhjen e gjuhës shqipe, hedhja poshtë e tezave që mohojnë prejardhjen ilire, hedhja poshtë e pseudoargumenteve, e atyre që rrjedhin prej argumentum ex silentio (argumentim prej heshtjes), studimet në fushë të fonetikës e të gramatikës historike, të dialektologjisë, sidomos të të folmes së arbëreshëve — pasioni i tij i vjetër e i pandryshueshëm, studimet për marrëdhëniet e shqipes me gjuhë të tjera, huazimet e ndërsjella, tezat për restriksionin dhe jo ekspansionin e elementit shqiptar në Gadishull, studimi monumental për Gjon Buzukun, hulumtimet për Pjetër Budin, për pastërtinë e gjuhës, për drejtshkrimin, studimet në fushë të etimologjisë, që mund të thuhet se janë kurora e veprës së tij shkencore, referatat e kumtesat në kongreset e simpoziumet ndërkombëtare; së fundi, studimet e përsiatjet në fushë të folklorit shqiptar e të marrëdhënieve të tij me mitologjinë e lashtë ballkanase, në fushë të gjenezës së letërsisë shqipe, të disa miteve të veçanta e të disa personaliteteve të shquara të saj e të botës, si Noli, Poradeci, Jokli, Krecmeri etj.

Kur arrijmë të kapim tërësisht përmasat e veprës së Eqrem Çabejt, vlerësimi ynë për të fiton një ndërgjegjësime të ri, e bashkë me të mirënjohja jonë dhe ndoshta ndjesa jonë që nuk arritëm më parë të bënim diçka më shumë për të. Është një peng që shoqëron shpesh njerëzit e mëdhenj, sepse madhështia e vërtetë, me kalimin e viteve spikat edhe më fort, në po atë masë që e rremja shuhet.

Kam patur fatin ta njoh e ta takoj shumë herë Eqrem Çabejn. Më shumë se i njëjti qytet ku kishim lindur, na bashkonte mbarë gjuha shqipe, ajo që flitej nga jugu në veri, e përtej kufijve e përtej detit e përtej oqeanit Atlantik. Njohja me të më erdhi nëpërmjet një drejtimi të lumtur: poezisë. Ishte Lasgush Poradeci që më kishte folur shpesh për «të dashurin Çabej», duke kujtuar vitet kur të dy ndodheshin për studime në Vjenë. S'ishte ndoshta e rastit që këta dy Faustër të botës shqiptare qenë miqësuar për një kohë aq të gjatë. Studionin në jusha të ndryshme, por ashtu si shkencëtari i ardhshëm e kishte për zemër poezinë, ashtu dhe poeti që i fortë në dije gjuhësh të gjalla e të vdekura.

Më pas, kur u njoha me Çabejn, ai gjithashtu më ka treguar për ato vite, dhe ishte vërtet një mrekulli të dëgjoje të njëjtat ngjarje të para nga dy optika krejt të ndryshme: nga truri i

kthjellët e i thellë i dijetarit dhe nga truri madhërisht i mje-
guituar i poetit. Por Çabej, ndonëse ishte dhjetë vjet më i ri se
Poradeci, vdiq dhjetë vjet përpara tij, ndaj poetit i ra fati i tri-
shtë të fliste më shumë e më pikëllueshëm për të kur mbeti
i vetëm.

Në fundverën e vitit 1979, pak kohë përpara vdekjes së tij,
pata fatin të bëj një udhëtim të gjatë me Çabejn në përbërje
të një delegacioni të Akademisë Shqiptare.

Kongresi ndërkombëtar ku do të merrnim pjesë, zhvillohej
në Ankara, por rrugën e bëmë me makinë, duke përshkuar gji-
thë Greqinë Veriore, Selanikun, Kavallën, pastaj bregdetin e
Marmarasë, Stambollin dhe së fundi rrafshultën anadolliane.
Ishte një udhëtim që i shkonte atij. Rruga kalonte nëpër treva
ku kishin lëvizur ushtri, tribu, popuj të tërë me veglat, armët,
gjuhët apo psikikën e tyre të rëndë. Ishin zona ku kishin shpër-
thyer ndriçime të mëdha, por po aq fatkeqësi të pandreqshme.

Pranë kufirit greko-turk ca katundarë nga Qyteza (Ibrik-
-Tepe), vendlindja e Fan Nolit, që ndodhej aty pranë, kishin
dalë qysh në mëngjes në rrugë e po na prisnin. E kishin marrë
vesh, s'ëi se si, që do të kalonim dhe donin të na kthenin në
katund, por ne ishim vonë e s'ndalonim dot. «Kur do të vërtiti?»,
pyesnin ata me zë të ëmbël, çka do të thoshte, siç ma shpjegoi
Çabej, «Kur do të ktheheni?».

«Në gjithë këtë trevë është folur e vazhdon të flitet një
shqipe e bukur», më shpjegonte Çabej.

Rruga ishte e lodhshme dhe na u desh të flinim në Selanik,
në Kavallë e në Stamboll, por ai nuk u ankua asnjëherë nga
asgjë.

Në Ankara, në mjediset e Kongresit Ndërkombëtar për
Studimet Jugevropiane, u përtëri e u gjallërua siç nuk e kisha
parë kurrë. Dukej më i ri e më i gjatë, me shkathtësi përshkonde
korridorët i ndjekur nga adhurimtarët, që donin të dëgjonin
kumtesat e tij dhe gjermanishten e tij të shkëlqyer. Ishte krejt
në botën e vet, i lumtur si «midis dritës», siç do të thoshte Nai-
mi. Përshëndeste më të majtë e më të djathtë kolegët e vet e u
puthte dorën si xhentëlmen i vërtetë që ishte zonjave shken-
cëtare, ndonëse për këtë gjest kishte patur një herë probleme.
Si një pjesë e të mëdhenjve, nuk dinte të mbrohej nga insi-
nuatat dhe sulmet meskine, ndaj, kur qe kritikuar një herë se
i kishte puthur dorën një dijetareje të huaj në kohën që kjo
gjë s'qe e këshillueshme për rrethana politike, dhe kur të ne-
sërmen ajo zonjë për fat të keq i kishte dalë prapë përpara dhe
ai prapë kishte bërë të njëjtën gjë, s'kishte ditur fare si të për-

ligjej, veç kishte thënë: po të jetë kështu, mos më çoni më në kongrese botërore. Jam i vjetër për të mësuar gjeste të tjera.

Por ai ishte xhentëlmen jo vetëm me zonjat e shquara, kolege të tij, por me të gjithë, burrat e gratë, madje i nderonte njëlloj edhe ato gra të thjeshta që ndoshta s'ua dinte as emrin. Një grua e tillë shërbente për mjaft kohë si ujitëse lulësh në varrezën lindore të Tiranës në rrëzë të Malit të Dajtit, atje ku ndodhet varri i tij. Kur dikush e ka pyetur se si nuk harronte kurrë të kujdesej veçanërisht për varrin e profesorit, ajo është përgjigjur: si të harroj? Ishte i vetmi që, kur vinte këtu për të vizituar varrin e të birit, nuk harronte kurrë të më përshëndeste duke hequr borsalinën, sikur të isha një zonjë e madhe.

Ishte një kënaqësi e madhe të bisedoje me të pasditeve ose pasdarkave, që ishin orët e tij të pushimit. Si të gjithë mjeshtrit e sigurt, nuk kërkonte kurrë të mahniste askënd me dijet e me gjithë atë rrëmet që kishte në kokë. Përkundrazi, kishte shpesh në sjelljet e në bisedën e tij atë naivitete vetanak që shqëron si një kundërpeshë e natyrës rëndimin dramatik të njeriut të madh. Gjithmonë i vëmendshëm, të ndiqte në bisedë me një kërshtëri prekëse, sidomos kur flitej për gjëra jetësore, larg, shumë larg gjuhësisë. Madje kisha përshtypjen se në orët e lira nuk e kujtonte kurrë, ose bënte sikur nuk e kujtonte atë që, duke aenë dashuria dhe tempulli i tij, ishte njëkohësisht mundimi dhe purgatori i tij.

Ai u mor tërë jetën me një nga përmasat më të gjera, më madhështore e më misterioze të jetës sonë: gjuhën. Ai punoi tërë jetën me mund prej titani për gjuhën tonë shqipe, atë gjuhë që, duke u përtypur si ushqim nga gojët e mendjet e dhjetëra milionë shqiptarëve nëpër shekuj, duke i bashkuar ata e mendimet e tyre, mbajti ajallë unitetin e kombit e u mbajt edhe vetë gjallë prej tij. Të lidhura kështu me këtë materie të pavdekshme, emri dhe vepra e Erem Çabejt e kanë të natyrshme, si një cilësi të racës, pavdekësinë.

ISMAIL KADARE

Tiranë, qershor 1990

KREU I

Jeta dhe vepra

1. Eqrem Çabej, një ndër përfaqësuesit më të shquar të gjuhësisë së re shqiptare, lindi më 7 gusht 1903 dhe vdiq më 13 gusht 1980 në një klinikë të Romës, ku kishte vajtur për t'u mjekuar nga një sëmundje e rëndë. Ai jetoi, pra, në një nga periudhat më dinamike të historisë së Shqipërisë.

Gjatë kësaj periudhe, sic dihet, populli shqiptar ka përjetuar ngjarje nga më të rëndësishmet të historisë së tij shumëshekullore në truallin e vet në brigjet lindore të Adriatikut dhe të Jonit. Shpallja e Pavarësisë në Vlorë, më 28 Nëntor 1912, pas përpjekjeve shekullore kundër sundimit të huaj, shënoi përvshim një kthesë të rëndësishme në historinë e këtij populli të lashtë të Ballkanit. Vendosmërinë e tij për të jetuar i lirë dhe i pavarur në trojet e të parëve të vet nuk mundën ta përkulnin as pushtimet e huaja gjatë Luftës së Parë Botërore (1914-1918) dhe as pushtimi nazifashist (1939-1944), as intrigat e armiqve të jashtëm e të brendshëm. Falë kësaj vendosmërie, si edhe Luftës së tij heroike Nacionalçlirimtare, ai mundi më në fund të siguronte më 29 Nëntor 1944 lirinë dhe pavarësinë e plotë dhe të niste rrugën e zhvillimit dhe të përparimit të gjithanshëm.

2. Jeta dhe veprimtaria e Çabejt janë të lidhura ngushtë me fazat e ndryshme të kësaj periudhe aq të ngjeshur me ngjarje historike. Mësimet e para i mori në Gjirokastrë. Atje ai mbaroi më 1921 shkollën qytetëse me përfundime të shkëlqyera. Atje, në gjirin e familjes dhe në rrethin e bashkëqytetarëve të tij, të njohur për dashurinë e madhe për Atdheun dhe për arsimin, u mbrujt edhe karakteri i tij. Pas mbarimit të shkollës qytetëse ai fitoi të drejtën e një burse të dhënë nga Prefektura e atëherëshme e Gjirokastrës për të vazhduar studimet e mesme dhe të larta jashtë shtetit. Dhe kështu ai nisi, ashtu si edhe të rinj shqiptarë të tjerë, rrugën e mërgimit në kërkim të diturisë.

Vitet e fëmijërisë, që kaloi në Gjirokastrë, lanë mbresa të pashlyeshme në vetëdijen e shkencëtarit të ardhshëm. I cili, edhe në moshë të thyer, i kujtonte gjithnjë me mall ato vite. Ndër të tjera, në kujtimet e të nipit, Dragush Çabejt, aty nga viti 1967, kur ky shërbente si mësues i gjuhës dhe letërsisë shqipe në gjimnazin «Asim Zeneli» thuhet: «Kishte shumë mall për Gjirokastrën. Shkonte me shumë dëshirë kur gjente kohë. Në prill të 1967-s e prita sa erdhi. Zbriti te Sheshi i Çerçizit. Ishte vonë kur mbërriti. Qëndroi një copë herë duke parë monumentin e tij. Pastaj, si e brodhi me sy të gjithë qytetin, u kthye nga unë e më tha: «Dua të rri pak vetëm, se kështu më duket sikur bisedoj me Gjirokastrën dhe çmallem me të. Ika kendej fëmijë fare, njëmbëdhjetë vjeç pa bërë.»

Pas një copë here morëm Qafën e Pazarit. Ai, i heshtur gjithmonë, duke kaluar nëpër kalldrëmet, tani zuri të fliste e të fliste për bukuritë e Gjirokastrës. Qëndroi para shtëpisë së tij: «Këtu u vra bimbashi turk. Këtu përballë ka qenë furra e Kolës. Paskan ndërtuar një shtëpi në vend të furrës. Bahçeja jonë. Këtu me Fejziun, Tahsimin, Feritin e të tjerë luanim me cingla, dollapet, top-gropën. . . Shtatë Kronjet. Këtu, me vëllanë merrnim gjymat dhe mbushnim ujë. Hani i Stavros. Këtu vinin e bujtnin më shumë fshatarë nga Labëria. Hani i Zagories. Këtu bujtnin nga Zagoria, Sopiku. . . Ja libraria e Nimet Karagjozit. Këtu nxënësit e shkollës blinin libra e broshura të Buzukut. Matrangës, Samiut, Naimit, letërsi klasike frënge. . .»

Desha t'i thosha ndonjë fjalë tjetër, po, kur vura re se as po më shikonte fare, e kuptova që donte të bisedonte me veten dhe nuk foli. Mos e nga, Dragush, i thashë vetes, ka mall e nuk do trazuar».